

ДИСКУРС РЕФЛЕКСІЇ В АРГУМЕНТАХ ФЕНОМЕНОЛОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ: ВІД ТРАНСЦЕНДЕНТНОГО ДО ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНОГО

В статті розглядається проблема рефлексії, зміст і специфіка якої у філософських системах обумовлює особливості і способи аргументації, відповідно до якої стверджується відповідний метод пізнання. Показано, що спробу подолати труднощі, визначені пізнанням рефлексії в класичному філософуванні, здійснила феноменологія, особливості аргументації якої обумовлені складностями її структури. Рефлексія як основа феноменологічного методу виступає аргументом в пізнанні суб'єкта і об'єктивного світу.

Ключові слова: рефлексія, аргументація, суб'єкт, об'єкт, феномен, редукція, пізнання.

Постановка проблеми. Аналіз процесу пізнання включає рефлексію як спосіб самопізнання суб'єкта. Розвиток філософського мислення показав, що кожне положення, аргумент, які покладають даність тієї чи іншої форми знання, є рефлексивними. В якості методу самопізнання рефлексія стверджується в картезіанській традиції філософування. "Cogito" Р. Декарта, виступаючи безпосереднім знанням, інтуїцією, є одночасно самосвідомістю, яка сама себе осмислює, тобто є результатом рефлексії. Взаємопов'язаність самосвідомості з рефлексією обумовлює безпосередність знання, що визначає її в якості аргументу для доказу його достовірності. Декартівська рефлексія в якості методу і аргументу застосовується не тільки в пізнанні Бога, але і в пізнанні інших речей. В силу чого постає необхідність виявити пізнавальні можливості рефлексії в міркуваннях представників інших стратегій філософського і логічно-методологічного мислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепція "рефлексії" знайшла своє всебічне висвітлення в класичній і некласичній філософії. В сучасних дослідженнях проблема "рефлексії" виокремлюються в працях Т.М. Рябушкіної, П.П. Гайденко, Л.О. Шашкової, О.І. Хоми, Р. Шефера, Г. Райла та ін. Однак виникає необхідність розглянути основні тенденції розвитку рефлексії від класичної до неокласичної традиції логіки і філософії.

Мета статті полягає в дослідженні рефлексії як аргументу в обґрунтуванні можливостей суб'єкта пізнання в його мислєдїяльності в переході від класичної до постнекласичної традиції логіки і філософії пізнання.

Виклад основного матеріалу. Поставлена в картезіанстві проблема рефлексії була переосмислена насамперед в класичній німецькій філософії. Визнаючи можливість саморефлексії, І. Кант демонструє її недовірність, хоча і залишається в рамках рефлексивного філософування і відповідної йому аргументації. Суперечливість кантівського міркування стосовно рефлексивного розуміння самопізнання викликала до життя

спробу Й.Г. Фіхте ствердити його безпосередній характер. Він заперечує зведення самосвідомості до лише уявлення "Я мислю" і висуває аргумент: "щоб мати в собі свідомість про своє мислення, ти повинен мати свідомість про себе самого" [11, с. 554]. Філософ намагається знайти основи факту самосвідомості в самій структурі "Я". Самосвідомість постає як єдність самопокладання і самоспоглядання: "Я" є і суб'єктом, і об'єктом, і в той же час ні тим, ні другим. Вихід з кола ("кругу") рефлексії Й.Г. Фіхте бачить у відмові від поділу свідомості на саму себе як усвідомлюючу, і свідомості як усвідомлюваної: в самосвідомості неможливо відокремлювати суб'єктивне і об'єктивне, в ній вони складають "абсолютно одне і те ж" [11, с. 555-556].

Вирішуючи проблему рефлексії свідомості і надаючи їй більш безпосереднього характеру, Й.Г. Фіхте показує "Я" ірраціональною, нерозкладеною "над-єдністю". Причому таке розуміння "Я" представляє собою і умову, і результат рефлексії. Згідно Й.Г. Фіхте і у відповідності з рефлексивним розумінням самосвідомості взагалі, структура "Я" як єдності "Я", що "самопокладає себе і самоспоглядає, повинна бути ні чим іншим, як результатом рефлексії, але саме ця структура є умовою можливості рефлексії про себе саму" [9, с. 84]. Власне, це і стверджує рефлексію в якості важливого фактору в процедурі аргументації, оскільки вона в пізнанні самосвідомості виконує роль "рефлексивного розуміння".

Прикладом цього є виклик "речі в собі", загальним аргументом проти можливості існування якої було твердження, що свідчення про її існування завжди відбувається в нашій свідомості. Тому річ (предмет, явище), що існує, але принципово перебуває поза нашими знаннями (свідомістю), є нонсенс. Аргументація проти "речі в собі" здійснюється на основі "рефлексивного розуміння" "Я" (свідомості). "Все, що є, існує лише остільки, оскільки воно покладено в Я; поза Я немає нічого..." [10, с. 89]. Об'єкти є об'єктиваціями, це означає, що "вони пізнаються, лише виходячи з чистої суб'єктивності" [10, с. 82].

Отже, у Й.Г. Фіхте рефлексія як безпосереднє споглядання "Я" самого себе приймає у філософському пізнанні форму "інтелектуального споглядання", яке поєднує в собі створення і пізнання самого себе. "Я" постає неподільною "над-єдністю", причому таке розуміння "Я" обумовлює собою і умову, і результат рефлексії, яка стала аргументом для "усунення кантіанського дуалізму, а споглядання перетворило у видозміну мислення" [3, с. 257].

На відміну від Й.Г. Фіхте, у своїй філософії Ф.В. Шеллінг вважає помилковою думку, що рефлексія, яка встановлює мислення філософа про реальність як його мислення і тим самим вся реальність суб'єктивована. Справа в тому, що ця рефлексія є лише його рефлексія, тобто щось суб'єктивне, тому її результат не можна приймати за істину. Отже, Ф.В. Шеллінг виявляє неможливість абсолютної єдності суб'єктивного та об'єктивного, що знаходиться всередині суб'єктивного. "Абсолютно ідеальне саме по собі не є чимось суб'єктивним, ні чимось об'єктивним, ні його мисленням, ні мисленням взагалі якої-небудь людини, а є саме

абсолютне мислення" [12, с. 130], – вказує мислитель. Це означає, що рефлексія не втрачає своєї якості бути аргументом в постійних дискусіях стосовно пізнання реальності.

Фактично завершує процес ототожнення світу і суб'єкта, пізнання і рефлексії Г.В.Ф. Гегель. У Й.Г. Фіхте світ обґрунтований умовами можливості самосвідомості, але він є не самосвідомість, мислення, а скоріше засіб для його реалізації. Для Ф.В. Шеллінга світ є несвідома форма життя абсолютного мислення, але не воно саме. В системі аргументації Г.В.Ф. Гегеля світ перестає бути чимось відмінним від абсолютного мислення. "Логіка співпадає, – вказує філософ, – з метафізикою – наукою про речі, які досягаються в мисленні, за яким визначається, що воно виражає істотне в речах" [4, с. 120]. "Істотне" тут тотожне "істинному".

Підводячи підсумки розвитку німецької класичної філософії, П.П. Гайденок зазначає: "Логіка як мислення, що мислить саме себе, виявляється творенням світу, а суб'єкт в логіці стає божественним суб'єктом. Якщо я мислю предмет логічно, то це вже не моє мислення про нього, адже це предмет через мене мислить самого себе; по відношенню до буття в цілому Бог через мене мислить Самого Себе, отже, я в цій сфері виступаю як Бог, перестаю бути кінечним" [3, с. 257].

Таким чином, починаючи з картезіанської традиції, рефлексія виступає не тільки як свідомість ("Я") власних почуттів, уявлень, думок, бажань, дозволяючи їх контролювати і коригувати, але і в якості способу пізнання самої себе як такої, що пізнає. Саморефлексивність постає характерною рисою для суб'єкта класичних філософських систем. Для них рефлексія стала своєрідною аргументацією у доказі істинності безпосередньо даної свідомості як пізнання самої себе. Специфіка рефлексії в тій чи іншій класичній філософській системі обумовлює особливості і способи аргументації, на основі якої стверджується відповідний метод (антитетичний, діалектичний тощо). Більше того, особливості аргументації обумовлюють, поряд з іншими складовими, особливості рефлексії, що дозволяє відрізнити одну філософську систему (напрямок, школу) від іншої.

В результаті аргументації щодо саморефлексивності "картезіанського суб'єкта" проблема пізнання світу постає як проблема виходу до позасуб'єктивної реальності, враховуючи безпосередню даність самосвідомості. В якості спроби подолання комплексу труднощів, визначених рефлексією, можна розглядати феноменологію Е. Гуссерля. Його попередником в певному відношенні можна вважати А. Бергсона. Для того, доказував він, щоб повернутися до первісної дійсності, потрібно перестати бути "центром дії". Філософія повинна спиратися на "істинний досвід, який виникає з безпосередньої дотичності духу з його об'єктом" [1, с. 27]. Справжня дійсність – це потік "чистих", первісних даних в "чистій" протяжності (просторі). Потік первісних даних не залежить ні від ніяких категорій. Він підлягає тільки інтуїції. Але чи можна за її допомогою виявити такі "дані"? На відміну від бергсонівської інтуїції, неокантіанці роблять світ залежним від мислення з боку форми, яка постає для речі "всім". В результаті їх дослідження являє собою

дослідження одного тільки мислення, а реальність як предмет мислення залишається поза розглядом.

Реальну спробу знайти шлях до суб'єкта здійснила феноменологія. Особливої уваги в ній заслуговує аргументація щодо виправдання рефлексії. Йдучи в руслі картезіанства, Е. Гуссерль повністю покладається на рефлексію, достовірність якої гарантована її безпосередністю. Радикальний сумнів означає абсолютну присутність свідомості, яка досягається зверненням свідомості на себе в акті рефлексії: "Сам буттєвий спосіб переживання такий, – вказує Е. Гуссерль, – що воно принципово доступно сприйняттю по способу рефлексії" [5, с. 138]. В акті рефлексії досягається очевидність, в якій неможливо сумніватися (аподиктична очевидність).

Відповідно до аргументів Е. Гуссерля свідомість безпосередньо доступна, пізнання свідомості полягає в тому, щоб дати її рефлексивний опис. Феноменологія визначається як "чисто дескриптивне сутнісне вчення про іманентні утворення свідомості" [5, с. 184]. Феноменологічна рефлексія, спрямована на процес формування феноменологічного даного, феномена, є необхідною умовою цього процесу. Рефлексії про свідомість завжди передують певне розуміння свідомості, тобто рефлексія. Актом свідомості виступає переживання. Під впливом рефлексії спосіб здійснення переживання не змінюється, а лише відкривається для нас в його незмінній сутності. Ключовою характеристикою переживань, що забезпечує зв'язок між індивідуальним актом (переживанням) свідомості та ідеальністю пізнання, є інтенціональність. Сама інтенціональність забезпечує ту взаємопов'язаність сприйняття, яка робить їх сприйняттями єдиного. Рефлексія аргументує виділення чуттєвих даних як матеріалу для конституювання об'єкта і далі описує взаємозв'язок конституювання смислу ("ноеми") – і духовної активності свідомості, інтенціональної дії як такої ("ноези") [5]. Введена множинність і могла виправдати інтенціональність як основу аналізу "предметностей" свідомості.

Феноменологічна рефлексія не може відрізнити "чисту" свідомість ("Я") від емпіричної тільки за допомогою редукції, але для її проведення необхідно знати, які структури свідомості є "чистими". Отже, рефлексія не дає нового знання про суб'єкт пізнання, а лише стверджує на рівні емпіричної свідомості знання (інтуїції) про те, що предмети і свідомість взагалі є цілісністю. Проте, як стверджує феноменологія, безпосередня даність світу існує завдяки свідомості. Феноменологічне міркування повинно виокремити феномен із включаючих його комплексів і відмежувати від супроводжуючих факторів, і тим самим привести його до самого себе, як він є у первісній (вихідній) даності. "Дане", яким може бути реальність, є результатом пізнання, "очищене" від мисленнєвих конструкцій. "Приведення феномена до абсолютної само-даності, усунення всіх трансцендентних положень і є виявленням умов кореляції пізнання і предметності" [5, с. 24], – стверджує Е. Гуссерль. Отже, потрібно виключити всі трансцендентні змісти свідомості, тобто все, в чому міститься більше, ніж задано свідомості.

Нагадаємо, що в контексті феноменологічної рефлексії зв'язок між свідомістю як потоком переживань і усталеним об'єктом – результатом

пізнання, – осмислюється завдяки введенню такої характеристики способу існування свідомості, як інтенціональність. Вона у Е. Гуссерля виступає в якості базисної структури свідомості. Іntenціональність "залагає" глибше всіх переживань, що розрізняються у рефлексії, в якості сили. Ця сила координує і синтезує дані переживання таким чином, що в якості корелята свідомості присутня певна "єдність переживання, інтенціональний предмет" [7, с. 37].

Зазначимо, що інтенціональний предмет трансцендентний по відношенню до свідомості. Але, незважаючи на трансцендентність предмета по відношенню до свідомості, не варто стверджувати, що він існує поза свідомістю. "В інтенціональності, – зазначає П.П. Гайденко, – дано немовби співпадання чистої предметності і чистої суб'єктивності" [2, с. 465]. Отже, предмети, речі можуть пізнаватися. Причому необхідність будь-якого логічного, аргументованого висновку спирається на інтуїцію сутностей. "Роль дедукції полягає в тому, щоб через ряд самоочевидних термінів привести до самоочевидної інтуїції певну істину, котра сама по собі не очевидна. Раціональний елемент пізнання – це саме очевидність, а не дедукція" [8, с. 103], – вказує Е. Левінас.

Специфіка аргументації у феноменологічній теорії полягає в складностях її структури, вона вибудовується на достатній підставі, але до неї потрібно дійти через рефлексію. Так, речі в процесі пізнання повинні бути подані в спогляданні. Властивості акту сприйняття, в якому нам дається річ, узгоджуються з тим, що в спогляданні річ дана безпосередньо; не ми приписуємо щось речі, а сама річ свідчить про своє існування і свої характеристики. Отже, річ дається (дана) завдяки сприйняттю як першоджерелу – такий результат логічних міркувань і аргументації Е. Гуссерля. Проте ми повинні пам'ятати, що феноменологія неминуче орієнтована на рефлексію. Так, спосіб ввести результат зовнішнього сприйняття в область "аподиктичної очевидності", поза якою немає філософії як "строкої науки", полягає в тому, щоб акт трансцендентного сприйняття постав перед нами в акті рефлексії. Завдяки заснованим на рефлексії аргументам до аподиктичної очевидності можуть бути приведені також акти спогаду, уявлення і взагалі будь-які акти свідомості разом з їх результатами. Нарешті, рефлексія як аргумент в пізнанні може виступати в якості філософської інтуїції. Аподиктична очевидність сприйняття об'єкта є також способом аргументації того, що об'єкт постає результатом діяльності свідомості, і може бути філософськи осмислений в такій якості. Це осмислення передбачає "трансцендентальне пізнання чистої свідомості, а для цього потрібна нова, трансцендентальна редуція. Це обумовлено переміщенням свідомості на "місце" конституювання всього континуума досвіду, в силу чого повинно бути редуковано все те, що "не визнає" себе результатом конституюючої діяльності свідомості" [9, с. 132-133]. Тепер річ – тільки новий шар конституюваного смислу.

За допомогою поняття "абсолютної суб'єктивності" Е. Гуссерль доказує значиме для пояснення можливості пізнання предметів положення: дані рефлексії володіють аподиктичною очевидністю, не зважаючи на

те, що кожне сприйняття, в тому числі й іманентне, має "відкритий горизонт". Річ існує настільки, наскільки відбулося її конституювання, і рефлексія про річ на даному етапі її "встановлення" відкриває присутність самої цієї речі. Тут мова може йти про вплив рефлексії на аргументи і докази про існування світу. Пояснити наявність світу предметів, який претендує на незалежність від свідомості, покликана створена Е. Гуссерлем концепція "життєвого світу". Головна ідея концепції полягає в тому, що суб'єкт може виявити себе тільки при можливості відрізнити себе від чогось іншого, а це означає, що "інше" рівнозначне йому. Предметність не може бути конституїрована на основі абсолютної суб'єктивності, а повинна мати первісне існування. В "Картезіанських розмислах" Е. Гуссерля вихідним пунктом трансцендентальної редукції постає "світ предметів" [6, с. 1-2-105]. Отже, конституюванню передувє світ вже готового смислу, "життєвий світ" дослідника як ґрунт, поле його діяльності, і якому тільки і мають смисл його проблеми і способи мислення.

"Життєвий світ" – це структура свідомості, котра може бути виявлена через застосування аргументу рефлексії. Завдяки їй "життєвий світ" постає нічим іншим, як "екстеріоризуюча" себе трансцендентальна суб'єктивність. В силу чого стає зрозумілим і те, що "життєвий світ" – це основа усякого можливого світу. Формальні структури "життєвого світу" (простір, час, організація тіл тощо), передбачають зв'язок кожної речі з іншими речами, тобто відсилають до "життєвого світу" як універсального горизонту. Рефлексія як основа феноменологічного методу в даному процесі знову ж таки виступає аргументом, що сприяє обґрунтуванню руху "до самих предметів".

Висновки. Рефлексивне розуміння свідомості стверджує рефлексію в якості важливого фактору в процедурі аргументації тих чи інших філософських або наукових положень. В класичній філософії логіка як інструмент мислення мислить саму себе, а рефлексія виступає як свідомість ("Я"), так і в якості способу пізнання самої себе. У феноменології рефлексія спрямована на процес формування феноменологічного даного. В аргументах феноменологічної рефлексії зв'язок між свідомістю як потоком переживань і об'єктом – результатом пізнання – осмислюється завдяки інтенціональності. Рефлексія виступає основою феноменологічного методу, який в свою чергу обґрунтовує логіку суб'єктивного пізнання об'єктивного світу.

Список використаних джерел:

1. Бергсон А. Материя и память / А. Бергсон // Собр. соч.: В 4 т. – Т. 1. – М.: Московский клуб, 1992. – 456 с.
2. Гайденко П.П. Научная рациональность и философский разум / П.П. Гайденко. – М.: Прогресс-Традиция, 2003. – 528 с.
3. Гайденко П.П. Прорыв к трансцендентному. Новая онтология XX века / П.П. Гайденко. – М.: Республика, 1997. – 495 с.
4. Гегель Г.В.Ф. Наука логики / Г.В.Ф. Гегель // Энциклопедия философских наук. В 3-х томах. – Т. 1. – М.: Мысль, 1974. – 452 с.
5. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии. / Э. Гуссерль. Кн. I. – М.: Академический Проект, 2009. – 486 с.
6. Гуссерль Э. Картезианские размышления / Э. Гуссерль. – СПб.: Наука, Ювента, 1998. – 316 с.
7. Ландгребе Л. Интенциональность у Гуссерля и Brentano / Л. Ландгребе // Логос. – 2002. – № 2 (33). – С. 33-39.
8. Левинас Э. Теория интуиции в феноменологии Гуссерля / Э. Левинас // Избранное. Трудная свобода. – М.: РОССПЭН, 2004. – 752 с.

9. Рябушкина Т.М. Познание и рефлексия: Научная монография / Т.М. Рябушкина. – М. : "Канон+" РООИ "Реабилитация", 2014. – 352 с. 10. Фихте И.Г. Основа общего наукоучения / И.Г.Фихте // Соч. В 2-х т.-Т. 1. – СПб: Мифрил, 1993. – 687 с. 11. Фихте И.Г. Опыт нового изложения наукоучения / И.Г. Фихте // Соч.: В 2 т. – Т. 1. – СПб.: Мифрил, 1993. – 687 с. 12. Шеллинг Ф.В.Й. Идеи к философии природы как введение в изучение этой науки / Ф.В.Й. Шеллинг. – СПб.: Наука, 1998. – 518 с.

Надійшла до редколегії 28.10.15

Л. Г. Комаха

ДИСКУРС РЕФЛЕКСИИ В АРГУМЕНТАХ ФЕНОМЕНОЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ: ОТ ТРАНСЦЕНДЕНТНОГО ДО ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНОГО

В статье рассматривается проблема рефлексии, содержание и специфика которой в философских системах обуславливает особенности и способы аргументации, в соответствии с которой утверждается соответствующий метод познания. Показано, что попытку преодолеть трудности, определенные познанием рефлексии в классическом философствовании, осуществила феноменология, особенности аргументации которой обусловлены сложностями ее структуры. Рефлексия как основание феноменологического метода выступает аргументом в познании субъекта и объективного мира.

Ключевые слова: рефлексия, аргументация, субъект, объект, феномен, редукция, познание.

L. G. Komaha

DISCOURSE OF REFLECTION IN THE ARGUMENTS OF PHENOMENOLOGICAL THINKING: FROM TRANSCENDENT TO TRANSCENDENTAL

In the article the problem of reflection is revealed, its meaning and specificity in the philosophical systems determines the characteristics and methods of argumentation, according to which the method appropriate knowledge is claimed. It is shown that phenomenology attempt to overcome the difficulties that are identified by cognition of reflection in classical philosophizing. The features of phenomenological argumentation are caused by difficulties of its structure. Reflection as a basis of phenomenological method stands as an argument in the knowledge of the subjective and the objective world.

Keywords: reflection, argumentation, subject, object, phenomenon, reduction, cognition.